

Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXI

Äidinkieli 1974. Tavoitteet ja päämäärä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXI. Helsinki 1974.

Suomalainen Suomi julkaisi 1960-luvun alussa Paavo Pulkkinen artikkelin »Suomenopetus sumussa». Pulkkinen mielestä oppikoulujen äidinkielenopetuksessa oli kiinnitetty liian vähän huomiota kielitaidon kehittämiseen ja keskitytty liiaksi kirjallisuuden tarkasteluun. Artikkelin nostatti nopeasti kiistan siitä, kumpi äidinkielenopetuksessa oli tärkeämpää, kieli vai kirjallisuus. Mahtoiko kirjoittaja arvatakaan, miten hyvin hänen valitsemansa otsikko valaisi koko äidinkielenopetuksen kenttää. Siitä lähtien äidinkielenopettajat ovat tähän asti itse toistelleet epätoivoisina Pulkkinen otsikkoa. Vanhojen, v:ltä 1941 peräisin olevien tavoitteiden epä-

tarkoituksenmukaisuus on tiedostettu. Mutta kun uusia tavoitteita ei ole selvästi missään määritelty, itse kukin on edennyt tunti tunnilta kohti Setälän kielioppimalliin perustuvien kielioppien loppua, esitelmäkierrosten päätä, ylioppilaskirjoitusta. Samalla on mukaeltu käytäntöön mitä erilaisimpia ideoita, joiden tarkoituksena on ollut »lisätä luovuutta», »edistää eettistä kasvamista» ja »auttaa kokonaispersoonallisuuden kehittymistä». Kun on huomattu, että tavoitteet eivät riittävästi motivoi nykyoppilaita, opetuksen mielekkyyden epäilijöiden joukko on kasvanut.

Äidinkielenopettajain liitto on uusimassa vuosikirjassaan lähtenyt selvittämään, mikä äidinkielenopetuksessa on tarpeellista; kirjan teemana ovat tavoitteet ja päämäärät. Julkaisemista on tukenut Suomen Kulttuurirahasto. Suunnitelutoimikunnassa ovat olleet assistentti Ritva Haavikko, toiminnanjohtaja Jaako Itälä, yliopettaja Urho Johansson ja Suomen Kirjailijaliiton puheenjohtaja Lassi Nummi sekä sihteereinä yliasiamies Erkki Salonen ja yleissihteerinä Niilo Luukanen. Kirjoittajina on vankka joukko äidinkielenopettajia: Urho Johansson, Irma Lonka, Anna-Liisa Mäenpää, Kirsti Mäkinen, Jouko Niemelä, Raija Ruusuvuori sekä tutkijat Auli Hakulinen ja Anneli Vähäpassi.

Anna-Liisa Mäenpään historiallinen katsoaus oppikoulujen koko äidinkielenopetukseen osoittaa ehkä artikkeleista selvimmän, miten pirstoutuneessa ja sekavassa tilassa opetus nykyisin on ja mitä teitä siihen on jouduttu. Mäenpää mainitsee, että opetuksen mallit on otettu vuosisadan alkupuolella pääasiassa Saksasta, sodanjälkeisenä aikana Ruotsista ja Yhdysvalloista. Suomalaista äidinkielen opetuksen teoriaa ei ole olemassa, vaikka suomi eroaa olennaisesti germaanisista kielistä. Kirjoittajan mielestä tutkijoiden olisi osoitettava suurempaa harrastusta kielen oppikirjojen ja niiden taustalla olevien kielioppimallien erittelyyn. Tosin Lauri Hakulinen on ilmaissut epäilyksensä koulukieliopin opetustavan mielekkyydestä

jo v. 1925 kirjoittamalla, että kieliopissa on »paljon itsestään selviä asioita, paljon viisastelua, mutta vain hiukan sellaista, mitä oppilas tarvitsisi oppiakseen kieltä». Kuitenkin äidinkielen opettajien havahduttaminen siihen tosiasiaan, että on olemassa muutakin kuin diakronista kielentutkimusta ja että kieltä voidaan kuvailla muutenkin kuin perinteisen kieliopin luokituksin, on varsin uusi ilmiö». Opiskeluaikanaan tulevat opettajat ovat näet saaneet liian yksipuolisen kuvan kielestä ja äidinkielenopetuksen perustavoitteista.

Myös oppikirjoja on tapana syyttää siitä, että koululaiset eivät opi kieliopin lisäksi myös kieltä. Kun uusia oppikirjoja suunnittelevat yksityiset työryhmät varsinaisen leipätyönsä ohessa, uudistus on vaarassa jäädä sattumanvaraiseksi. »Peruskoulun opetussuunnitelman täsmäntäminen toisaalta ja lingvistiikan lukion opetukselle avaamat näköalat toisaalta edellyttävät, että kunnollisen kielenopetussuunnitelman aikaan saamiseksi olisi koottava työryhmä, joka tekisi suunnitteen samanlaajuisen työn kuin Setälän kielioppikomitea aikoinaan» (1915).

Äidinkielen opetuksessa on keskeisimpänä ollut kirjallisuus. Vuoden 1941 opetussuunnitelma korostaa kirjallisuuden opetuksen merkitystä luonteen ja asenteiden kasvattajana sekä kielellisesti esikuvallisten tyyli-ihanteiden antajana. 1960-luvun alussa puhkesi sitten kiista koulujen kirjallisuudenopetuksesta. Väiteltiin siitä, kumpi on tärkeämpää, kirjallisuus vai kieli. Toiseksi taitettiin peistä kirjallisuuden valinnan kriteerioista: oliko kaiken luettavan oltava taiteellisesti arvokasta sekä moraalisesti ja ideologisesti soveliasta, vai oliko valittava kaikentasoista kirjallisuutta, jotta nuoret ihmiset oppisivat suhtautumaan lukemaansa kriittisesti? — Samoihin aikoihin alettiin epäillä biografisen käsittelevän mielekkyyttä. Avainsanoiksi tulivat temaattinen käsitteily ja uskriteiikki. Ruvettiin myös vaatimaan, että suomentunneilla olisi tarkasteltava asiategstejä ja kiosikirjallisuuttakin. Kun opetusta kaiken lisäksi olisi

eriytettävä, ollaankin jo suunnattoman hämmäntävässä tilanteessa. Ei ole varsinasta kirjallisuuden oppikirjaa, ja itse kukin etenee omassa metsässään »ilman karttaa, kompassia — ja kirvestä!».

Mäenpää käsittelee lyhyesti myös kirjoituksen ja puhumisen opetuksessa vallitsevaa kirjavuutta. Kirjoittamisen loogisformaalisista tavoitteista on edetty elävyyden ja luovuuden sekä uuden formaalisuuden kautta opetussuunnitelmiin, jotka korostavat sekä käytännön elämän tarpeita että itseilmaisun merkitystä. Kirjoitusmuotoja on nykyisin tarjolla runsaasti, mutta opettamista varten ei ole toistaiseksi luotu toreettista kehystä. Suullisen esityksen harjoittamista varten taas on olemassa lausujain, puheenpitäjien, keskustelijoiden ja dramatiikan koulukunnat, mutta läpi koulun ulottuvaa puhekasvatuskurssia ei ole kehitelty valmiiksi.

Mäenpää osoittaa, mitenskitsofreenisesti äidinkielenopetus on pirstoutunut osaluueisiin: kirjallisuuden, kieliopin, kirjoittamisen ja puhumisen opetuksella ei ole käytännössä paljoakaan tekemistä keskenään. Opetuslohkot on kuitenkin mahdollista yhdistää. Lähtökohdaksi on tällöin otettava kieli — tajuttuna rikkaammin ja monipuolisemmin kuin aikaisemmin. Samalla on rohkeasti karsittava epäolennaisia aineksia.

Erityisesti *Raija Ruusuvuori* on lähtenyt etsimään synteisiä. Hänkin on sitä mieltä, että tavoitteita määriteltäessä on mietittävä, miten eri osa-alueet edistävät oppilaiden kielellistä kehittymistä. Puhumisen, kirjoittamisen, lukemisen ja kuuntelemisen opetuksessa on mahdollista kehittää kielellisiä perustaitoja. Näin on tehtävä, jotta yksilöiden välinen eriarvoisuus vähenisi ja ihmiset oppisivat paremmin elämään yhteisössä, sillä kielellä on ainutlaatuisen tärkeä merkitys siinä prosessissa. »— koulussa voidaan pyrkiä tekemään oppilas tietoiseksi hänen jo hallitsemansa kielen toiminnasta, saada hänet harjoittelemaan ja kokeilemaan kieltä, jota hän erilaisissa elämäntilanteissa

kohtaa, sekä puhuttua että kirjoitettua kieltä, sekä kielen tuottamista että sen vastaanottamista.» Puheopetuksessa ei saisi yksipuolisesti korostaa kirjakielen normistoa, kirjallisuuden opetuksen yhtenä tehtävänä olisi osoittaa, miten kieli toimii kirjallisissa teksteissä, kirjoituksia olisi tuotettava kaikkia keinoja hyväksi käytäen. Kielentuntemuksesta olisi apua kielellisten perustaitojen kartuttamiseen.

Ruusuvuori kysyy, miksi ei jo koota kielitieteilijöitä, kasvatus- ja kehitysoopin tutkijoita sekä opettajia yhdessä pohtimaan, miten uutta tietoa voitaisiin soveltaa koulukäytäntöön. Toistaiseksi opettajat saavat tietoja vain uudenlaisista tavoitteista, mutta eivät pysty noin vain kääntämään opetuksen suuntaa.

Auli Hakulinen aukoo näkökulmia äidinkielenopetuksen kielitieteestä käsin. Hän osoittaa meikäläisen kielioppilähtöisen opetussuunnitelman käyttökelvottomaksi, mikäli tarkoituksena on edistää erilaisten yhteiskunnassa tarvittavien roolien mukaista kielenkäyttöä. Empiirinen tutkimus ei hänen mukaansa tue käsitystä, että sanaluokkien, sijamuotojen ja lauseenjäsenten tunteminen edistäisi esim. kirjoitustaitoa muilla kuin kielestä erityisesti kiinnostuneilla oppilailla. Kieliopin oppiminen näyttäisi nykyisellään olevan lähinnä taidetta taiteen vuoksi. »Ainoa kielenkäyttöön liittyvä seikka on koko kieliopin normatiivisuus: sen tavoitteena on erottaa 'hyvä' ja 'huono' kielenkäyttö toisistaan; puhekielen ja murteen mukaisia ilmauksia sanotaan 'huonoiksi' ja 'vääriksi'.» Oppilaita ei ole tähän mennessä saatu »tajuaamaan äidinkielen merkitystä elämisen kannalta».

Hakulinen esittelee sitten englantilaisen soveltavan kielentutkijan D. A. Wilkinsin tilannelähtöisen kielioppimallin, jonka mukaan ilmaisutarve on kiteytettävissä noin 14 dimensioon. Sellaisia ovat mm. tarve ilmaista aika- ja viittaussuhteita, tilaa, määrää, modaalisuutta jne. Tältä pohjalta Englannissa on kehitelty kouluopetusta varten käyttökieliohjelma. Sen tekijät tähdentävät, että yhtä tärkeitä

kuin saada tietoja kielen rakenteesta on oppia tuntemaan kielen käyttöä ja tiedostua kielen merkityksestä yksilölle.

Hakulisen mielestä opettajien koulutuksessa olisi tuntuvasti lisittävä kieliopin opetusta, mutta niin että opiskelijoiden olisi perehdyttävä erilaisiin kielioppimalleihin. »Ammattitaitoinen kielenopettaja tuntee kielen yksilönkehitystä, eri rakenteiden tärkeys- ja taajuuseroja sekä joukon temppejuja, joilla kehitystä voidaan jouduttaa, piilevää kielipotentialia aktivoida ja teoreettista mielenkiintoa virittää. Nykyisellään suuri osa tätä ammattitaitoa hankitaan käytännön työssä, ilman teoreettista varustautumista. Yliopiston aineopetusta ei tarvitsisi tehdä käytännöllisemmäksi nykyisestään, pikeremminkin olennaisiksi, ajankohtaisiksi ja relevantiksi, yhtään tieteellisyyden ankarista vaatimuksista tinkimättä.»

Vuosikirjan muissakin artikkeleissa korostuu selvästi, että kielen monipuolinen hallinta tulisi ottaa tähänastista paljon määrätietoisemmin äidinkielenopetuksen tavoitteeksi. Useissa artikkeleissa tähdenetään sitä, että opetuksen olisi pyrittävä kehittämään ensisijaisesti niitä valmiuksia, joita yhteiskunta yksilöltä edellyttää. Irma Lonka panee kuitenkin painoa sille, että kieli on myös itseilmaisun väline. Siksi koululaisille olisi taattava mahdollisuudet mm. ekspressiiviseen kirjoitteluun, eivätkä näyttökokeet saisi liian selvästi ohjailta kirjoittamista mallien mukaisiin tuotoksiin.

Ensi kerran vuosikymmeniin suomen äidinkielenopetuksen tavoitteista on kirjoitettu näin painavaa tekstiä. Artikkelien laatijat ovat alansa parhaita asiantuntijoita. Useimmat heistä ovat joutuneet käytännön opetustyössä painiskelemaan vuodesta toiseen lähes sietämättömäksi muodostuneen kaaoksen keskellä. Samaan aikaan kun äidinkielen opetusta koskevat vaatimukset ovat lisääntyneet, tuntimäärä on vähennetty. Samaan aikaan kun äidinkielen opettajilta on vaadittu yhä useammanlaisia taitoja, jatkokoulutus on ollut sattumanvaraista hakuammuntaa.

Aineen arvostus on huomattu vähäiseksi, ja vaikka esim. kouluviranomaisille on jatkuvasti tarjottu vakaumusta, että hyvä äidinkielen taito on kaiken oppimisen perusedellytys, siitä ei ole seurannut käytännön toimia äidinkielen aseman korjaamiseksi koulujen lukusuunnitelmissa. Sen kyllä ymmärtää, sillä tähänastinen äidinkielenopetus ei ole tuottanut liiemmästi ihmisiä, jotka pystyisivät käyttämään julkisia puheenvuoroja, keskustelemaan kiinnostavasti ja toiset huomioon ottaen, kuuntelemaan toisiaan, ilmaisemaan sanallisesti tunteitaan.

Nyt näyttäisi olevan toiveita paremmasta, kunhan tavoitteet vielä saataisiin konkretisoiduiksi. Toisaalta yleissuomalainen vaikeneminen ei korjaudu riittävästi yksinomaan äidinkielenopetusta radikaalistikaan muuttamalla. Siihen tarvitaan kaikkien opettajien asenteiden ja opetustapojen muuttumista sekä lisäksi perhekasvatusta.

Riitta Korhonen